

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

Ssenari 1993-cü ildə Dövlət Yanacaq Komitəsinin sponsorluğu ilə çəkiləcəkdi, amma həmin məqamda baş verən hərbi-siyasi hadisələr ideyanın gerçəkləşməsinə imkan vermədi. 1998-ci ildə isə tanınmış gürcü rejissor Ketil Dolidze ssenarinin mövcudluğundan xəbər tutub mənə Tbilisiyə dəvət elədi və "Qafqaz evi" təşkilatının xətt ilə romanı ekranlaşdırmaq arzusunda olduğunu bildirdi. Təəssüf ki, maliyyə çətinlikləri üzündən həmin ideya da baş tutmadı. 2000-ci illərdə Bakıda sənədli film çəkən Azərbaycana-

cək hər bir fakt mənə ötrü qiymətli idi. İmkan tapıb Yusif Vəzirin yaşadığı Kiyev və Simferopol şəhərlərində oldum, onun həbsdə olduğu Qorki (indiki Nijni Novqorod) vilayəti Daxili İşlər İdarəsinə sorğu məktubu göndərdim. 2009-cu ildə İstanbulda olan Yusif Vəzirin izini axtardım, onun arxivini tapmağa çalışdım. Romanın taleyi və müəlliflik məsələsilə bağlı bütün araşdırmaları, xüsusilə Betti Bleyer, Həsən Quliyev, Zeydulla Ağayev, Çərkəz Qurbanlı, Tom Pays, Nuriyə Atəşi (sonralar Orxan Arasın Məhəmməd Əsəd bəy haında kitabını da dilimizə çevirdim)... və onlarla başqalarının tədqiqatlarını diqqətlə oxudum. Öy-

qayından sonra Fransaya səfir (fransız dilini bilirdi) getmək barədə söz-söhbət olub, qısa müddət ərzində Xarici İşlər Nazirliyi protokol şöbəsinin şefi (yeddici xarici dil bilirdi) işləyib, sonra İstanbula göndərilib. "Əli və Nino" romanında da bu bioqrafik faktdan istifadə edib.

3. Lev Nussimbaum gimnaziyada oxuyanda 9-14 yaşlarında (həm də qeyri-müntəzəm təhsil almışdı), Yusif Vəzirə romanda təsvir olunan gənclər kimi 20-22 yaşlarında idi; gimnaziya həyatının dəqiq təsvirinə fikir versək, bunun yetkin müşahidəçiyə məxsus olduğunu sezmək çətin deyil.

4. İddiaçılardan (Qriqol Robakidze versiyası inandırıcı

dib, dəyişikliklər aparıb.

10. Lev Nussimbaum həmin vaxt Ernst Tala "Ölən Şərq" adlı xatirələr kitabı yazmaq barədə söz vermişdi, amma mənəvi iflas keçirdiyindən yaradıcılıqla məşğul olacaq vəziyyətdə deyildi; üstəlik, Tal Əsəd bəyə inanmır, onu dələduz sayırdı.

11. Lev Nussimbaum-Əsəd bəylə Elfrida Ehrenfels arasında müəllifliklə bağlı konfliktin səbəbi Ehrenfelsin "redaktəyə görə" boyun olduğu qonorarin bir hissəsini verməməsi, sonra tələblərini eşitməzliyə vurması idi.

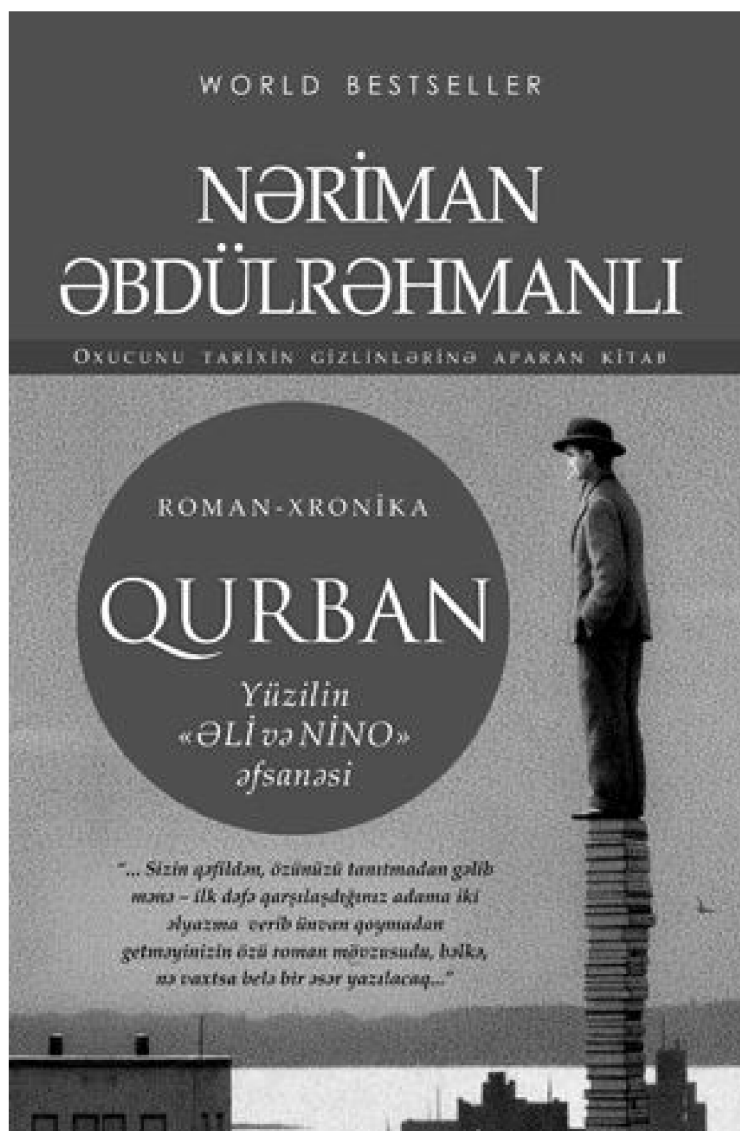
12. Məhəmməd Əsəd bəy "müsləmanlığı qəbul eləmiş Şərq məsələləri üzrə mütəxəssis" Lev Nussimbaumun ədəbi

Məşhur "Əli və Nino" romanı qədər taleyi müəmmalarla, macəralarla dolu olan, müəllifliyinə iki yox, daha çox qələm sahibinin iddiaçı olduğu güman edilən, bir-birinə zidd versiyaların daim toqquşduğu ikinci bir əsər tapmaq çətinidir. Romanla bağlı araşdırmaların həcmi bütöv bir institutun görüldüyün işin həcmi qədərdir. Amma, inanıram ki, "Qurban (Yüz ilin "Əli və Nino" əsanəsi)" romanıma sözdə kimi qələmə aldığım bu yazı da, qələmə aldığım kitab da sonuncu deyil, əsərin taleyi hələ uzun müddət fikirləri məşğul edəcək.

Yusif Vəzir Çəmənzəminlinin "Qurban Səid" imzasıyla "Əli və Nino" adlı roman qələmə aldığını ilk dəfə ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində yazıcının oğlu mərhum Fikrət Vəzirovdan eşitmişdim. Əsər Mirzə Xəzərin tərcüməsilə Azərbaycan türkcəsində "Azərbaycan" jurnalında çap olunan sonra Yusif Vəzirin müəlliflik hüququnun təsbit edilməsi üçün birgə fəaliyyət göstərməyə başladım. Tez-tez görüşür, araşdırmalar nəticəsində əldə elədiyimiz faktları bölüşür, romanın mətnilə yazıcının digər əsərlərini tutuşdurur, üslub və lüğət tərkibini öyrənirdik. Bir müddət sonra Azərbaycan Yazıçılar Birliyində əsərin müəllifliyi ilə bağlı geniş müzakirə təşkil elədik. Nüfuzlu ədəbiyyatşünasların, təhqidçilərin, dilçilərin və nasirlərin qatıldığı geniş müzakirədə yekdilliklə bu fikrə gəlindi ki, "Qurban Səid" Yusif Vəzirin çoxsaylı imzalarından biridir və roman onun qələmindən çıxıb.

Amma məsələ bununla bitmədi, əslində, vəziyyət get-gedə daha dolaşlıq və mürəkkəb şəkildə almağa başladı. Romanı 1937-ci ildə Vyanda alman dilində çap eləmiş nəşriyyatın sahibi Ernst Talin qızı Liliyin əsərlərin ("Qızılbuynuzlu qız" romanı sonra üzə çıxacaqdı) "Yirminci illərin ortalarında qafqazlı görkəmi olan bir yazıçı tərəfindən təqdim edildiyi" barədə şəhadətinə baxmayaraq, Elfrida Ehrenfelsin, Lev Nussimbaumun, Məhəmməd Əsəd bəyin, hətta, Qriqol Robakidzenin müəllif ola biləcəkləri barədə iddialar irəli sürülməyə başladı. Elə o vaxtdan da "Əli və Nino"nun taleyi ilə ciddi maraqlanmağa, araşdırmalar aparmağa, həqiqəti üzə çıxarmaq üçün ipuçları tapmağa çalışdım. Bu məsələdə mənə Fikrət Vəzirovla yanaşı möhtərəm alimlərimiz akademik Kamal Talibzadə və professor Pənah Xəlilovun böyük köməyi dəydi.

Həmin illərdə romanın motivləri üzrə ikiseriyalı bədii filmin ssenarisini də yazdım.

silli Hollivud rejissoru Con (Cahangir) Qaffari ssenariylə maraqlandı, ideyanı Hollivudda gerçəkləşdirmək arzusunda olduğunu bildirdi. Bununla belə, əsərin ekran taleyi yenə uğursuzluğa düçar oldu. Bir neçə il əvvəl İsveç televiziya-sında çalışan rejissor Rahim Sadıqbəyli eyni arzunu gündəmə gətirdi, hətta, filmin maliyyə xərcləri də müəyyənləşdirildi, amma bu dəfə də işlər axıra çatdırılmadı.

Bu illər ərzində mən təbii ki, romanın taleyi ilə bağlı araşdırmalarımı davam etdirirdim. Yusif Vəzirin Əlyazmalar İnstitutundakı fondunda, Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində, Tarix Arxivində, Ədəbiyyat Muzeyində, Tarix Muzeyində Yusif Vəzirin bioqrafiyasına, XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərinə dair sənədləri öyrənirdim. Versiyamı təsdiqləməyə kömək ed-

rəndiklərimi özümün əldə elədiyim faktlarla tutuşdurandan sonra qəti qənaətə gəldim: həmin tədqiqatçılardan Betti Bleyer həqiqətə daha yaxındır – "Qurban Səid" imzasıyla qələmə alınmış, ciddi redaktəylə nəşr olunmuş əsərlərin müəllifi, çox güman ki, Yusif Vəzir Çəmənzəminlidir. Ona görə ki:

1. Yusif Vəzir Seyid nəslindəndir, atası "Seyid imzasıyla" aşıqanə şeirlər yazır, anası Seyid Əziz kimi tanınırdı; əmisinin adı Seyid Kazım (Mirhəsən Vəzirovun atası) idi; hələ 1911-ci ildə "Qurban" adlı hekayə yazmışdı; Klişidə işləyəndə tanış mühacir ərəb fəhləsi Məhəmməd Mənsur ona "qurban" deyə müraciət eləyirmiş, onun oğlunun adı isə Səid imiş. Təbii ki, həmin imzanı seçmək üçün bu qədər fakt az deyil.

2. Yusif Vəzir Krimdan

deyil) yalnız Yusif Vəzirin bədii nəsr, həm də roman ("Bir cavanın dəftəri", "Studentlər") yazmaq səriştəsi vardı. Bədii səviyyəsinə görə romanı peşəkar nasirin qələmə alındığını nəzərə alsaq, bu həlledici məqamlardan biridir.

5. Milyonçu Əlipaşa Əliyevlə gürcü qızı Aleksandra Yusif Vəzir gimnaziyada oxuyanda kirayə evin bakılı qonşu küçədə yaşayırdı, onların sevgisi dillər əzbəri idi; Əlipaşanın bolşeviklərlə döyüşdə öldürülməsindən, şübhəsiz, Yusif Vəzirin xəbəri vardı.

6. Roman Cümhuriyyətin süqutundan, Yusif Vəzir səfirlikdən istefa verəndən sonra – 1921-1922-ci illərdə qələmə alınıb. Mən 2009-cu ildə İstanbulda onun kirayədə qaldığı ailənin yadigarı, yaşı 90-nı ötmüş Sübhü Aypəri tapdım. Yaxınlarda Yusif Vəzirin şıq və səliqəli (daha çox ağ kostyum) geyinməsiylə yanaşı anasından eşitdiyi bir neçə kəlmə də qalmışdı: "Deyəsən, kirayənişini-miz roman yazır".

7. Yusif Vəzir alman dilini bilirdi, gimnaziyada və Kiyev universitetində oxuyanda öyrənmişdi, romanı Klişidə rastlaşdığı, alman mühəndisi olan tanışının köməyi ilə alman dilinə çevirə bilirdi.

8. Yusif Vəzirin 1926-cı ilin əvvəlində Berlinə və Vyanada olduğu, Berlinə İbad Əliyevlə görüşüb ondan 50 dollar borc aldığı, Vyanda isə qaradaşı Mir Abdullanın dostu, Memarlıq İnstitutunda oxuyan Məhəmməd Ağaoğlu ilə görüşdüğü faktdır; Vyanada olanda əlyazmaları Ernst Talin nəşriyyatına verməsi inandırıcıdır. Lili Talin xatırladığı "qafqazlı"nın da məhz Yusif Vəzir olduğuna şübhə eləmək çətinidir.

9. Elfrida Ehrenfels Lili Talla yaxın idi, əri Ömər-Rolla birgə yazdığı ilk romanı bəyənməyən Tal "Şərq mövzusunda" yazılmış romanların əlyazmasını ona redaktəyə verib, az sonra ürək tutmasından vəfat edib. Ehrenfels isə əlyazmaları öz adına qeydiyyatdan keçirib, ərinin dostu, tanıdığı, qonorar müqabilində "redaktə" işinin virtuozu Lev Nussimbaum-Əsəd bəyə "əl gəzdirmək üçün" verib, o da özünəxas şəkildə artırıb-əksil-

təxəllüsüdür, fikrimizcə, Həsən Quliyev, Çərkəz Qurbanlı, Nuriyə Atəşi və başqalarının iddiasının əksinə, Azərbaycanlı zadəgan olması versiyası dələduz və onun mirasına sahib çıxmaq məqsədi güdən Əhməd Cəmil – Vakka Mazaranın uydurmasından başqa bir şey deyil. Eləcə də Tom Raysın ədəbi kələkbaz Leo Nussimbaumu "Əli və Nino", eyni zamanda "Qızılbuynuzlu qız" romanlarının müəllifi kimi qələmə verməsi də heç ağlabatan deyil. Belə mükəmməl əsəri yalnız hadisələrin içində olan, tarixi və siyasi situasiyadan gözəl baş çıxaran, kifayət qədər bədii nəsr təcrübəsi olan yazıçı qələmə ala bilərdi.

13. Məhəmməd Əsəd – Leopold Veys 1900-cü ildə Lvovda doğulub, "Frankfuuter zeitunq" qəzetinin müxbiri olub, Lev Nussimbaum-Əsəd bəyin çalışdığı "Di literatirişe velt" həftəliyinin redaktoru Vili Haasin dostu, Levin yaxın tanışısı idi. O qəzetin Şərq müxbiri kimi Yerusəlimə gedib, burada yəhudi dövləti qurmaq üçün çalışan Haim Veysmandan "İslamı içəridən öyrənmək, islam aləminin diqqətini göstərdikləri fəaliyyətdən yayındırmaq" missiyası alıb, 1926-cı ildə Berlinə İslam qəbul eləyib, Mədinədə kral Səudun sarayında yaşayıb, Pakistan Xarici İşlər Nazirliyində çalışıb, sonra bu ölkənin BMT-dəki nümayəndəsi olub, ömrünün axırında Qranadada məskən salıb, Quranın şərhini yazıb, orada yəhudilərə qarşı fikirləri ört-basdır eləməyə can atıb, 1991-ci ildə dünyasını dəyişib. Eyni missiyanı da Lev Nussimbaum-Əsəd bəy Avropada "ədəbiyyat dəllalı" Valter Şendelin (müharibədən sonra dələduzluğa görə həbs olunub) köməyi ilə yerinə yetirib.

Məncə, kifayətdir. Mənim qələmə aldığım "Qurban (Yüz ilin "Əli və Nino" əfsanəsi)" roman-xronikası dünyanın ən gözəl və romantik sevgi romanlarından biri olan əsərin taleyi ilə bağlı macəralarla dolu kitabdır. Bütün günahsız qurbanların xatirəsinə həsr olunmuş romanımda həqiqətə başqalarından daha yaxın olduğunu tamamilə əminəm.